

Joan Brossa: poesia, màgia i revolta

Joan Brossa era poeta. Un poeta radical. Radicalment divertit, radicalment polític i sense límits formals. Per a ell, la poesia era un joc que es podia trobar en qualsevol racó o moment: en la rima d'un sonet, damunt d'un escenari, en un poema visual o en un objecte trobat al carrer. Tot era poesia en transformació, tot era un joc de mans perpetu on la imaginació revelava noves finestres a la realitat. Nascut a la Barcelona menestral l'any 1919, va utilitzar tot aquest univers creatiu per actuar des de la poesia contra el règim franquista i altres injustícies des d'una posició comunista i catalanista. La seva obra esdevé rabiosament actual i atemporal. Una autèntica prova de foc a la llibertat d'expressió. Endavant! Passin i vegin allò que els seus ulls no han vist mai: el poeta avantguardista, el mag, el guerriller de la paraula... Tots ells en una sola persona, Joan Brossa.

Text: Joan Carbonell / Il·lustració: Jordi Borràs

A

Aquest article sobre Joan Brossa, mag i guerriller de la paraula, és al mateix temps una obra de teatre en tres actes.

Primer acte

El poeta al Laberint

Ens trobem en una comissaria de policia a Barcelona en plena postguerra. Joan Brossa s'està fent el DNI.

Policia: Profesión?

Brossa: Poeta.

Policia: Muy bien, paleta. En español, jornalero.

Joan Brossa no va rectificar al policia i va estar una pila d'anys amb aquesta doble errada al DNI. Una anècdota que sintetitza l'esperit de Brossa: la **subversió quotidiana contra el règim a partir de la màgia de les paraules i la ironia**. Qualsevol anècdota quotidiana era un fet poètic que Brossa aprofitava per fer capgirar la realitat. Un autèntic paleta-poeta. [En lloc de ciment](#), repartia confetis.

Els seus orígens com a poeta vénen de la guerra perduda. Era de la generació de la 'quinta del biberó'. Amb 19 anys ja era al front. Allà va ser milicià de cultura i va escriure [el seu primer text](#),

que més tard fou publicat al butlletí de la 30a Divisió. **Brossa venia d'una Barcelona republicana, d'esquerres i popular.** Un posicionament polític i vital que l'acompanyarà tota la seva vida. Més tard, a la batalla del Segre, una altra anècdota 'brossiana' ens explica la seva passió pel desconegut, per la casualitat i per l'inconscient. En paraules del poeta: "Jo estava en una trinxera amb uns binocles mirant les trinxeres enemigues a l'altra banda del Segre. En un moment donat vaig sentir que em cridaven i em vaig retirar. I en el moment de retirar-me va caure un morter al lloc on jo era". "El que és curiós és que no hi havia ningú. Aquest crit me'l vaig imaginar jo." D'aquesta segona naixença, tal com anomena aquest fet, Brossa va acabar amb un ull ferit i amb una pèrdua de visió.

Després de la guerra i de passar per un llarg servei militar, Brossa tornà a una Barcelona vençuda i grisa. Allà es freqüentava la minsa vida cultural de postguerra, tot plegat de manera precària i quasi clandestina. Tenir inquietuds que anessin més enllà d'acotar el cap, callar i treballar era enfrontar-te amb un autèntic laberint de portes tancades, de rebotigues i biblioteques privades. Un laberint on **Brossa era un poeta subversiu, un guerriller de la paraula amb la ironia i la imaginació com a armes.** La subversió anava més enllà de la poesia: en aquesta mateixa etapa, Brossa va guanyar-se la vida, entre altres coses, venent llibres prohibits. Entre els seus preferits, Nietzsche i Freud l'acompanyaran tota la vida.

En un primer moment, els seus experiments poètics, les **imatges hipnagògiques**, eren de forta influència surrealista. Just al moment inicial del son, anomenat estat hipnagògic, Brossa anotava sense filtre les seves visions. Amb aquestes imatges sota el braç, es va presentar davant l'única persona a Barcelona capaç d'ajudar-lo en les seves inquietuds poètiques: **J. V. Foix**, pastisser i gran poeta d'avantguarda de l'antiga vila de Sarrià. Foix va aconsellar a Brossa estudiar català i treballar les formes clàssiques de la poesia com, per exemple, el sonet. Seguint el consell de Foix, **després van venir les odes i les sextines**, composició poètica medieval molt complexa amb la qual Brossa va jugar extensament. Foix li va presentar el galerista Joan Prats i, a través d'ell, va conèixer Joan Miró. Els tres Joans —Brossa, Prats i Miró— forjarien una aliança artística i personal per sempre més.

Paral·lelament, coses d'aquell laberint barceloní, el fill del farmacèutic de sota casa seva va introduir-lo a Joan Ponç i a un grup d'artistes que cercaven l'avantguarda. **Joan Ponç** era un artista enigmàtic amb una obra fortament onírica. La connexió va ser inevitable i van crear la **revista 'Algol'** (nom del diable en àrab) l'any 1947. Van fer tan sols un número i van passar a fer la **revista 'Dau al Set'** (el nom fa referència a la setena cara del dau) juntament amb Joan-Josep Tharrats, Modest Cuixart i Antoni Tàpies, entre d'altres.

Però no podem enllestir aquest laberint brossià sense parlar de **João Cabral de Melo**. Poeta brasiler vicecònsol del seu país a Barcelona. 'Dau al Set' estava dedicat a la transgressió artística —que en aquells anys no era poca cosa— i Cabral de Melo els va introduir **el marxisme i la crítica social**. Per a Brossa va ser una coneixença clau. Va suposar **l'obertura de la seva escriptura surrealista a la realitat**, al quotidià, i d'aquesta barreja en resulta el Brossa més genuí: la poesia de la màgia quotidiana, els jocs de paraules i la subversió del llenguatge; l'amor per la llengua i la vida popular i la voluntat de transgressió i avantguarda. El poeta **Pere Gimferrer** anomena aquest moment el "gir menestral" de Brossa. Llibres de poemes com 'Em va fer Joan Brossa' (1951) o 'El pedestal són les sabates' (1971) en són exemples.

El sofà

Un sofà cruix i se li trenca un peu. Un ocell ve a posar-se dalt d'un arbre.

Travessa, per l'esquerra, un vell.
S'atura. Amb el bastó traça a terra un cercle. Se'n va.
Travessa, per la dreta, un home. Esborra el cercle i se'n va.
Travessa, per la dreta, una dona amb un cistell i surt.
L'ocell arrenca el vol i fuig enllà de l'horitzó.

('Em va fer Joan Brossa', 1950)

La temàtica era màgica i al mateix temps menestral i quotidiana. L'estil navegava entre les formes clàssiques i l'antipoesia. **Els primers poemes visuals arribaren amb un llibre clarament polític, 'El saltamartí'** (1963). D'altra banda, els seus poemes escènics —com ell anomenava les obres de teatre— també van experimentar aquest gir cap a la realitat. Per desgràcia, les seves obres no eren fàcils de representar pel seu estil i contingut subversiu i en un primer moment arribaven a un públic minoritari.

Segon acte

Poeta radical

Wu: He vingut des del Llunyà Orient per mostrar-vos meravelles mai vistes en aquestes contrades...

Joan Brossa era un **aficionat a la màgia, al teatre i a tota forma de sorpresa i d'il·lusió**. Durant la guerra, abans d'anar al front, va fer espectacles de franc. D'aquesta manera tan poètica —tan 'brossiana' abans de BROSSA— contribuïa a la causa. Al front seguirà amb els espectacles del mag Wu per animar les tropes. La màgia blanca utilitza la imaginació, la il·lusió òptica per subvertir la realitat per un segon i retornar a l'espectador adult la descoberta de l'infant.

El seu pare, tramoista de l'Ateneu de Sant Gervasi, va introduir a Brossa **l'interès pel teatre i per les arts escèniques** considerades menors com el circ, l'il·lusionisme o el transformisme. Gràcies a ell va conèixer la figura de l'artista italià Leopoldo Fregoli, rei del transformisme. Els espectacles de Fregoli consistien en la seva ràpida transformació en 20 personatges diferents: soldat, dona, nen, pallaso, burgès... Brossa citava una frase de Fregoli: "L'art és vida i la vida és transformació". I és aquesta transformació, aquesta manera d'entendre el joc i la màgia, per on Brossa porta la seva poesia. L'afany de transformació de Fregoli i **l'avantguardisme el porten a explorar altres dimensions de la poesia**. Més enllà dels versos, arribant als objectes poètics i al teatre. També més endins de les paraules, fent de l'abecedari un cabaret de transformisme amb la poesia visual i tota mena de 'collages'.

La lletra A, protagonista d'aquest espectacle d'il·lusionisme poètic, era la porta d'entrada d'aquest món, a la màgia de les paraules, al joc de l'abecedari. **Un món que parteix de la realitat per obrir noves portes i finestres**. L'experta 'brossiana' Glòria Bordons recull en un dels seus pròlegs aquesta citació del poeta: "El Joc s'ha de transcendir. El teatre s'ha de reinventar (encara som a la tragèdia grega). La il·lusió és un motor que no s'ha de perdre. La màgia s'ha d'entendre com una necessitat de canvi. El somni no s'ha d'acolorir. Per al creador l'atzar és un factor important: a la pobresa de la limitació oposa un munt de possibilitats. L'absurd s'ha d'apedaçar. I a la realitat se li han d'obrir finestres; ha de ser un punt de partida, no pas d'arribada".

Demostració

El clown va i diu que el seu país
té un dels sistemes polítics
més progressius i que el món,
encara que no ho vulgui, segueix
el camí trillat per ells.

I l'agust contesta: llavors, si
no ets a Valladolid ni a Burgos,
és que ets en una altra banda;
i si ets en una altra banda,
és que no ets aquí.

(‘El saltamartí’, 1963)

Joan Brossa feia jocs de mans amb les paraules. El poema “Demostració” n’és un exemple. Aquest poema forma part del llibre ‘El saltamartí’, publicat el 1963, on el compromís social i polític ja era molt evident. **Brossa utilitza el poema, la màgia i l’humor com a arma política.** No és estrany que el pròleg del poemari ‘Poesia rasa’ (1970), publicat set anys després, fos a càrrec de l’intel·lectual marxista de referència de l’època, **Manuel Sacristán.**

El seu compromís polític va ser cada vegada més fort, a partir dels anys setanta. **Va col·laborar activament amb el PSUC** i fins i tot va arribar a cedir el seu estudi del carrer de Balmes per a activitats de militants comunistes. La seva relació amb el PSUC fou molt estreta: col·laborava sovint a la seva revista, ‘**Nous Horitzons**’, i fins i tot el partit li va encarregar una nova imatge. Un signe d’exclamació i un d’interrogació encreuats en lloc dels icònics falç i martell.

Brossa es consolidava com a referent de l’avantguarda cultural, però també va rebre crítiques que consideraven la seva obra poc social. Es tractava del clàssic debat entre el realisme social —el qual no arriscava amb les formes i es concentrava en un missatge polític— i les avantguardes —les quals plantejaven una revolució formal i de continguts. En el cas de Brossa, **la seva aposta era per un realisme auster, màgic i amb una forta mirada avantguardista**, la qual cosa tampoc no encaixava amb els surrealistes.

Joan Brossa en parla amb l’escriptor **Jordi Coca** en una cèlebre entrevista: “El meu realisme poètic no era acceptat ni pels esotèrics ni pels del realisme social. Jo trobava que en parlar de realisme s’havia de crear una arma diferent, no valia deixar de parlar de la teva estimada i parlar d’obriers amb el mateix registre. En certa manera, tot havia degenerat i el poeta redactava però no escrivia”. La poesia de Brossa és radicalment política en tots els aspectes: desafía els aspectes formals de la realitat i al mateix temps **planteja temes on es veu una fortíssima implicació política** —possiblement dels poetes catalans més atrevits en aquest aspecte. Fruit d’això el mateix Brossa va fer un recull de la seva poesia política l’any 1979, molta de la qual censurada, sota el títol ‘Antologia de poemes de revolta (1943-1978)’. L’esquerra catalana actual tampoc no acostuma a reivindicar d’una manera explícita Brossa tal com sí que fa amb altres poetes, escriptors o músics, potser per desconexió o potser per no haver practicat un realisme social evident i fàcil.

Els apagallums

Rebaixar per igualar. S’omplen la boca de la cultura catalana, però minimitzen la importància de qualsevol persona, prefereixen rebaixar la realitat cultural abans que reconèixer l’interès d’un autor que pot

fer ombra a una figura de la seva capelleta. Desconfieu del qui s'erigeixen en salvadors

('Gual permanent', 1977)

El seu compromís polític anava més enllà del marxisme del PSUC. La **reivindicació de la llengua i cultura catalanes i de la llibertat política de Catalunya —i dels Països Catalans—** és un dels temes clau de la seva obra. Una de les seves obsessions era Franco i el règim. Un exemple, el poema dedicat a la mort de Carrero Blanco:

Llaor

A Espanya ha estat creada aquest hivern
una obra mestra d'art conceptual:
fer volar el cotxe del cap del govern
amb ell a dins

.
.
.
.
.
.
.
.
.
.
.

(Poema datat el 20 de desembre de 1973. Publicat dins 'Els ulls de l'òliba', 1982)

En la seva militància antifranquista Brossa va participar en la **tancada de tres dies d'intel·lectuals a Montserrat** de l'any 1970, per protestar contra el [Procés de Burgos](#). Es va donar la circumstància que algú de dins de la tancada va interceptar la ràdio de la policia. Brossa ho va aprofitar per fer [un poema](#) que era la transcripció literal de les converses entre policies.

El posicionament polític de Brossa no va acabar amb el franquisme ni amb la Transició. **Una escultura seva, que recordava el funest alcalde franquista de Barcelona Josep Maria de Porcioles**, va estar rodejada d'una forta polèmica. I, com passa moltes vegades amb Joan Brossa, també amb un toc d'humor i de màgia. L'any 1989, l'alcalde de Sant Adrià de Besòs va encarregar a Joan Brossa un poema objecte. Brossa va fer un passeig pel barri de la Mina per treure'n idees. En veure l'urbanisme i l'especulació salvatge que va protagonitzar la construcció d'aquell barri, va decidir fer un antihomenatge a Porcioles, el qual va iniciar la construcció del barri. Ho titularia "Record d'un malson". L'obra va ser lliurada l'any 1991, però l'Ajuntament no va gosar exposar-la i va ser guardada durant quatre anys. L'any 1995, dos regidors d'**Iniciativa per Catalunya** van desobeir i van instal·lar, amb ajuda de veïns i entitats del barri, l'estàtua al parc del Besòs. Joan Brossa [va assistir](#) a aquest acte reivindicatiu. Vint-i-quatre hores després, l'Ajuntament [va retirar](#) l'escultura, que ara es pot veure al Museu de la Immigració.

Tercer acte

Barcelona + Brossa

El món cultural de la Barcelona dels anys setanta i vuitanta era una autèntica explosió després de la grisor de les dècades anteriors. Tot un seguit d'artistes, escriptors i músics disposats a trencar amb l'establert tant políticament com formalment admiraven i seguien Brossa. La seva obra poètica havia estat traduïda a diversos idiomes i algunes de les seves obres de teatre trobaven la possibilitat de ser representades.

Més enllà del teatre, va experimentar amb el **cinema** fruit d'un seguit de col·laboracions amb **Pere Portabella**. També va experimentar amb la **música** a partir de les "[accions musicals](#)" amb **Josep Maria Mestres Quadreny i Carles Santos**.

Catalunya, i sobretot Barcelona, van reconèixer i van jugar amb la poesia de Joan Brossa. Un exemple va ser el 'tour' per la ciutat que va fer el poeta. Segons el cronista de la ciutat **Lluís Permanyer**, va ser una ruta antiturística. Les parades van ser el parc d'atraccions del Tibidabo, el Liceu, la gossera municipal i també un tomb amb les 'golondrinas' pel port, amb concert de Carles Santos al piano inclòs, entre altres excèntriques parades amb xous de 'striptease' i faquirs. Aquells anys de relaxament moral van permetre a Brossa experimentar també amb una art escènica menor, en la línia del transformisme de Fregoli, com l'"striptease'. **Brossa va escriure potser l'únic 'striptease' amb contingut polític, l'"striptease català"**.

La ciutat es va rendir en reconeixements al poeta. D'aquesta relació entre Barcelona i Brossa n'hi ha força mostres. El "Poema visual transitable en tres parts" instal·lat al Velòdrom d'Horta n'és un exemple. Brossa sempre va tenir més relació amb els cercles artístics que amb els literaris. Potser és per aquest motiu que **la seva influència damunt els artistes gràfics dels anys vuitanta i noranta és indubtable**.

Brossa va tenir una vida econòmicament arriscada. Una vida de poeta les 24 hores del dia. Desconfiava dels poetes de diumenge. Va viure de la seva obra i no va amassar cap fortuna. Per aquesta raó, els últims anys de la seva vida, l'Ajuntament de Barcelona proporcionà a Brossa un sou vitalici a canvi del seu ingent arxiu.

Encara queda obra inèdita, sense publicar, per culpa de l'alt cost tècnic de la seva poesia experimental. A l'extensa [exposició retrospectiva sobre Brossa al MACBA](#) que acabarà aquest 25 de febrer del 2018 sobre el poeta (comissariada per Teresa Grandas i Pedro G. Romero), podeu observar aquesta obra inèdita i una part significativa de la seva obra en tots els formats possibles. Dialoguen amb l'obra de Brossa tres autors internacionals: **Marcel Mariën, Nicanor Parra i Ian Hamilton-Finlay**. Al mateix temps, i coincidint amb els 20 anys de la mort de Brossa, l'[editorial Rata Books](#) ha rescatat uns 'Poemes inèdits' que inclouen els poemaris 'Gual permanent' (1977) i 'Mapa de lluites' (1979-1984) —el poema els apagallums reproduït anteriorment en forma part.

La poesia de Brossa és gairebé inabordable. **La seva vida era la seva obra i mai no va parar de crear.** L'actualitat de la seva obra és indubtable, pel seu contingut polític i pel seu desafiament formal. De Brossa en podem extreure mil i una preguntes i estímuls: com es pot qüestionar la realitat sense caure en el pessimisme? Com emprendre camins subversius amb el joc i la imaginació com a divisa? Com construir una cultura d'esquerres en transformació, radical i sempre amatent? En temps pòstums, com els nostres, la seva obra és una finestra oberta i un punt de partida.

I aquí s'acaba aquest homenatge al poeta, guerriller i prestidigitador, Joan Brossa. I, com no podia

ser d'altra manera, el que comença amb una A ha d'acabar amb una

Z

Fi.

—

*** Nota del redactor: els fragments teatrals han estat inspirats en la vida i obra de Brossa, però no en formen part. Agraïm la col·laboració del MACBA, de Rata Books i de la Fundació Joan Brossa per la realització d'aquest article.**